

SA EXAM PAPERS

YOUR LEADING PAST YEAR EXAM PAPER
PORTAL

Visit SA Exam Papers

www.saexampapers.co.za

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/ NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS

XITSONGA: RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA (FAL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

2021

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xiletelo xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 13.

RHUBIRIKI: XITSALWANA [50 WA TIMARAKA]**XIYA:**

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta 5 ta vuswikoti.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmi na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henhla na xa le hansi xikan'we na maavelo lawa ya tirhisiwaka ya timaraka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi ku aviwa ka xiyimo xa le henhla na xa le hansi.

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50]

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henhla	28–30	22–24	16–18	10–12	4–6
		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama thonthaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke -Miehleketo ya vutlhari, leyi thonthaka miehleketo naswona leyi vupfeke -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela yo hlawuleka naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumbhoni byo va yi vupfile -Mahungu ya veketeriwe kahle swinene naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka -Miehleketo leyi nga na nkhlulukelano na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo ma na nkhlulukelano kun'wana -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutitumbuluxeri -Ku na vumbhoni byitsongo bya maveketelelo na nkhlulukelano wa mahungu	-Mahlamulelo yo huhulula -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka -Mahungu yo huhulula no vuyeleriwa -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhlulukelano
	Xiyimo xa le hansi	25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
		-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henhla kambe lama nga riki na swihlawulekiso swa xitsalwana xo hlawuleka no thonthaka miehleketo -Miehleketo ya vutlhari no vupfa -Mahungu ya veketeriwe hi ndlela ya vutshila naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa -Mahungu ya veketeriwe kahle naswona ku na nkhlulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamuseriwangi ri twisiseka swinene -Miehleketo yi na nkhlulukelano lowu eneleke na ku khorwisa -Mahungu ya veketeriwe kahlenyana naswona ku na nkhlulukelanonnyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama faneleke -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana -Ku hava vumbhoni lebyi kombisaka maveketelelo lamanene na nkhlulukelano wa mahungu	-A nga kalangi a ringeta ku angula ku ya hi nhlokomhaka -Miehleketo hi leyi yi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWANA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 50] (ku yisa emahlweni)

Swiyenge		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, nkucetelo, vundzeni na mahlawulelo ya marito Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona, mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo	Xiyimo xa le henhla	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Vutitshembi eka ku tirhisa ririmi naswona hi ndlela yo hlawuleka no tsakisa -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi tali ku va kona. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila swinene	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni leyi tirhisiweke hi leyi faneleke minkarhi hinkwayo -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi ri tirhisiwile hi mfaneko ku hlamusela mahungu -Thoni hi leyi faneleke -Ku tirhisiwile ririmi ro tlhavula ku tiyisisa vundzeni bya hungu	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene -Thoni na dikixini hi leswi swi nga faneriki -Ntivoririmi i wa mpimo wa le hansi	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu -Ririmi a ri twisiseki -Ntivoririmi wa mpimo wa le hansi swinene wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki
		TIMARAKA TA 15	Xiyimoxa le hansi	13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhla naswona ri na thoni leyi faneleke no tlhavula -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona -Xi vumbiwile hi ndlela yo hlawuleka	10 -Ririmi ri koka miehleketo naswona hakanyingi ra vuyerisa -Thoni hi leyi faneleke na ku vuyerisa -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo -Xi vumbiwile hi ndlela ya vutshila	7 -Matirhiselo lama faneleke ya ririmi eka minkarhi yin'wana -Hakanyingi thoni hi leyi faneleke kambe ku tirhisiwa ka ririmi ro tlhavula i ka mpimo wa le hansi
XIVUMBEKO Swihlawulekiso swa xitshuriwa Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa		5 -Mavumbelo ya nhlokomhaka i ya xiyimo xa le henhla swinene -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela ya xiyimo xa le henhla swinene	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hi ndlela yo twisiseka -Ku na nkhlukelano -Swivulwa na tindzimana swa twisiseka naswona i swo hambanahambana	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hi ndlela leyinene -Xitsalwana xi sala xa ha twisiseka	2 -Ku na timhakankulunyana leti faneleke -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana xa ha twisiseka hambileswi xi nga na swihoxo	0–1 -Ku pfumaleka ka timhakankulu leti lavekaka -Swivulwa na tindzimana swi na swihoxo -Xitsalwana a xi twisiseki
TIMARAKA TA 5						

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 30]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelo ya miehleketo eka makunguhatelelo Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekiso/milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 18	15–18 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	11–14 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	8–10 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokomhaka -Xivumbeko lexi faneleke hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	5–7 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku na ku pfa ku humiwa emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokomhaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–4 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokomhaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlawulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 12	10–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	6–7 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	4–5 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlenganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	25–30	19–23	14–17	9–12	0–7

RHUBIRIKI YA MAAVELO YA TIMARAKA EKA MAKOREKETELO YA XITSALWAMBIKO XO KOMA EKA RIRIMI RO ENGETELA RO SUNGULA [TIMARAKA TA 20]

Swiyenge	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo Maveketelelo ya miehleketo eka makunguhatelo Swihlawulekiso/Milawu ya matirhiselo ya ririmi na mbangu TIMARAKA TA 12	10–12 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile -Miehleketo ya vutlhari na ku vupfa -Vutivi byo enta bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Matsalelo ya kongoma mhaka -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato	8–9 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano, nhlamuselo ya vuenti naswona vuxokoxoko byi seketela nhlokohaka -Xivumbeko lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo swinene	6–7 -Mahlamulelo yo ringanela lama kombisaka vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Mhaka a yi kongomiwi hi ku hetiseka -Ku na ku humanyana emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi na nkhlukelano lowu amukelekaka -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohaka -Xivumbeko lexi fanelake hi ku angarhela kambe xi ri na swihoxo switsongo	4–5 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Ku na ku kongomanyana kambe ku pfa ku humiwayana emhakeni -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi khulukelanaka -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohaka -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwe hi ndlela yo ka yi nga twisiseki -Ku na swihoxo swo tala	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekiso swa muxaka wa xitshuriwa -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni -Vundzeni na miehleketo swi hava nkhlukelano -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohaka -A ku tirhisiwanga milawu ya xivumbeko lexi faneleke
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, ntivomarito wu fanele xikongomelo na mbangu Matirhiselo ya ririmi na milawu ya matirhiselo ya ririmi Mahlamulelo ya marito Mahikahatelelo na mapeletelelo TIMARAKA TA 8	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Swihoxo a swi kona	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Hi ku angarhela ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwile hi mfanelo -Ntivomarito wa kahle swinene -A ku tali ku va na swihoxo	4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ku na swihoxonyana swa ririmi -Ku na ntivomarito wo ringanela -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo	3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swo fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo hlayanyana -Ntivomarito wa mpimo wa le hansi -Nhlamuselo a yi le rivaleni	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu -Swihoxo swi tele naswona ku na ku hlanganahlangana ka timhaka -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo -Nhlamuselo a yi twali nakatsongo
MAAVELO YA TIMARAKA	17–20	13–15	10–11	7–8	0–5

MAAVELO YA TIMARAKA**XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA 50**

VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	(VM):	30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	15
XIVUMBEKO	(X):	<u>05</u>
NTSENGO		<u>50</u>

XIYENGE XA B: XITSALWAMBIKO XO LEHA: TIMARAKA TA 30

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	18
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>12</u>
NTSENGO		<u>30</u>

XIYENGE XA C: XITSALWAMBIKO XO KOMA: TIMARAKA TA 20

VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	(VMX):	12
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	(RXV):	<u>08</u>
NTSENGO		<u>20</u>

MIMFUNGHO YA MAKOREKETELO

MFUNGHO	NHLAMUSELO
–	Nkhwati /ntila ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana.
ll	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Ku kombisa mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.
↑	A a fanele a sungurile ehenhla ka mintila leyi a nga yi tlula.
←	A a fanele a sungurile eku sunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu ka ntila eka tlhelo ra xinene.
/	Loko a hlanganisile marito.
⌋	Loko a hambanisile marito.

SWILETELO SWA MAKOREKETELO

XIYENGE XA A: XITSALWANA

XIVUTISO XA 1

VAKAMBERIWA VA NGA TSALA SWIN'WANA SWA LESWI LANDZELAKA:

1.1 Khisimusi ra lembe leri nga hundza.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa ndzungulo.

Mukamberiwa u languteriwa ku rungula hi siku ra Khisimusi ra lembe leri nga hundza.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Leswi Khisimusi ri vulaka swona eka yena.
- Ndhawu/tindhawu leti a ri eka tona eka siku leri.
- Lava a ri na vona.
- Maambalelo ya siku lero.
- Swakudya na swo nwa swa Khisimusi.
- Tinsimu leti a ti yimbeleriwa/ti chayiwa eka siku leri.
- Mingingiriko yin'wana ya siku.
- Leswi siku leri ri nga herisa xiswona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka)

[50]

1.2 Matirhelo ya swipanu swa rixaka swa tiko ra Afrika-Dzonga.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nhlamuselo.

Mukamberiwa u languteriwa ku hlamusela swo karhi hi swipano swa tiko ra Afrika-Dzonga.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Swipanu swo hambanahambana swa mintlangu etikweni.
- Mavito lawa swi tivekaka hi wona.
- Vatlangi lava hlawuriwaka.
- Matlangelo ya swipanu leswi eka mimphikizano.
- Swiambalo swa swona.
- Xiave lexi mfumo wu xi tekaka eka swipanu leswi.
- Vaseketeri va swipanu leswi.
- Switsundzuxo leswi a nga swi nyikaka.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.3 Loko a ndzo va nhloko ya xikolo xa hina.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mianakanyo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kombisa leswi a ta swi endla loko a a ri nhloko ya xikolo.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Vito ra xikolo na ndhawu leyi xikolo xi kumekaka eka yona.
- Swivangelo swo navela ku va nhloko ya xikolo.
- Ku antswisa loku a nga ta ku endla eka swiyenge swo hambanahambana swa xikolo.
- Matirhelo ya vadyondzisi.
- Ku antswisa swa mintlangu.
- Vuxaka bya yena na vatswari va vadyondzi.
- Swilo swintshwa leswi a nga ta swi sungula exikolweni.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.4 Vukorhokeri bya masipala byi vuyerisa vaakatiko. Pfumela kumbe u kaneta.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa mavonelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku kombisa ku pfumela kumbe ku kaneta hi ku vuyerisa ka vukorhokeri bya masipala eka vaakatiko.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

Ku pfumela

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Mphakelo wa mati na gezi.
- Ku antswisa mapatu.
- Ku phalala loko vaakatiko va weriwile hi khombo.
- Ku hluvukisa ndhawu.
- Ku nyika mintirho eka vaakatiko.
- Ku pfuna vadyondzi hi tibasari.

Ku kaneta

- Nhlamuselo ya nhlokomhaka.
- Ku tirha hi ndlela ya vukungudzwana.
- Ku nyikana mintirho hi vuxaka.
- Ku tsandzeka eka mphakelo wa mati na gezi.
- Vukorhokeri bya xiyimo xa le hansa eka timhaka ta nkululo.
- Ku tsandzeka ku lunghisa mapatu.
- Ku pfumala vutivi bya mafambiselo ya masipala.
- Ku pfumala vutihlamuleri.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.5 Ku va vaakatiko va titekela nawu va wu veka emavokweni ya vona a swi amukeleki. Kanela mhaka leyi.

Xitsalwana xa muxaka lowu i xa nkanelo.

Mukamberiwa u languteriwa ku nyika miehleketo ya yena ehenhla ka mhaka ya ku va vaakatiko va titekela nawu va wu veka emavokweni ya vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Nhlamuselo ya ku titekela nawu u wu veka emavokweni.
- Leswi nawu wu vulaka swona loko vanhu va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.
- Vanhu lava va khumbekaka.
- Minsusumeto leyi endlaka leswaku vanhu va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.
- Swilo leswi onhakaka loko vanhu va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.
- Mapfumba ya ku lemukisa vaakatiko hi magoza ya ku landzelela nawu.
- Switandzhaku swa loko vanhu va teka nawu va wu veka emavokweni ya vona.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na nhlokomhaka.)

[50]

1.6 1.6.1 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/nyika mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Nkoka wa Mpfula.

A nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Nguva ya mpfula.
- Tindhawu leti rhandziwaka hi mpfula.
- Tinxaka ta mpfula.
- Ku pfuna ka mpfula eka timhaka ta vurimi.
- Ku pfuna vaakatiko hi mati.
- Ku vuyeriwa ka swiharhi loko mpfula yi na.
- Ku onha ka mpfula loko yi nile hi matimba.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.2 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso. Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/nyika mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Ku pfuna ka mbyana.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Tinxaka ta timbyana na mavito ya tona.
- Mahlayiselo ya yona.
- Ku pfuna ka yona ku rindza muti.
- Ku pfuna ka yona eka ta xiphorisa.
- Ku pfuna ka mbyana eka timhaka ta ku hlota.
- Ku pfuna ka yona ku letela lava nga voniki.
- Ku va mbyana yi ri munghana wo tshembeka.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

- 1.6.3 Mukamberiwa u ta tsala hi leswi a xi vonisaka xiswona xifaniso.

Mukamberiwa a nga ha rungula/hlamusela/nyika vonelo/kanela/nyika mianakanyo ya yena.

Mukamberiwa u ta nyika nhlokomhaka leyi faneleke. Xik.: Swiluva.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka eka xitsalwana xa yena:

- Leswi swiluva swi vulaka swona eka vanhu.
- Tinxaka ta swiluva.
- Mihlovo ya swiluva.
- Vuyimeri lebyi fambaka na swiluva.
- Lomu swiluva swi tirhisiwaka kona.
  - Ntirho wa swona eminkhubenyi.
  - Ntirho wa swona eminkosini.
  - Ntirho wa swona eka timhaka to sasekisa emakaya.
  - Ntirho wa swona eka timhaka ta rirhandzu.
- Ku va vanhu va swi byala va swi xavisa.

(Amukela na tin'wana tinhlamulo leti fambelanaka na xifaniso.)

[50]

NTSENGO WA XIYENGE XA A:

50

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO LEHA

XIVUTISO XA 2

XIVUMBeko XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:

2.1 Papila ra mafundza

Mukamberiwa u languteriwa ku tsalela va khamphani ya Kumavutivi papila ra xikombelo xa basari yo humelerisa tidyondzo ta le yunivhesithi.

Papila leri ri na xivumbeko lexi landzelaka:

- Tiadirese timbirhi.
- Adirese ya mutsari yi le ka tlhelo ra xinene ehenhla. Siku ri tsariwa ehansi ka adirese ya mutsari naswona ku tsariwa siku hi ku tirhisa nomboro, ku landzela n'hweti leyi tsariwaka hi marito, ku hetelela lembe hi ku tirhisa tinomboro.
- Xiyimo xa muamukeri xi landzeriwa hi adirese ya muamukeri leyi tsariwaka eximatsini.
- Endzhaku ka ku tsala adirese ya muamukeri ku landzela xiloso.
- Endzhaku ka xiloso ku landzela nhlokomhaka.
- Xikombelo xa basari.
- Nsariso.

[30]

2.2 Matimu ya mufi

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala matimu ya munhu wa ndhuma loyi a loveke endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Mavito ya mufi hi xitalo.
- Siku ra ku velekiwa na ndhawu.
- Mavito ya vatswari va mufi.
- Leswaku a ri n'wana wa vungani.
- Leswinene leswi a swi endleke loko a ha hanya.
- Leswi koxeke rifu rakwe.
- Siku leri a hundzeke hi rona emisaveni.
- Lava a va siyeke.
- Ku n'wi phata.

[30]

2.3 Atikili ya phephahungu

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala atikili ya phephahungu a lemukisa vanhu hi vuvabyi lebyintswa byo tlulela lebyi nga kona.

Atikili yi nga katsa leswi landzelaka:

- 2.3
- Nhlokomhaka
  - Vito ra mutsari.
  - Leswi vangaka vuvabyi lebyi.
  - Leswi vuvabyi lebyi byi tikombaka hi swona emirini.
  - Leswi byi nga siverisiwaka xiswona.
  - Matshungulelo ya xihatla lawa ma nga landzeleriwaka loko munhu a ha yimerile ku tshunguriwa.
  - Tindhawu ta rihanyu laha vanhu va nga yaka eka tona ku ya kamberiwa. [30]

2.4 **Inthavhiyu**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala inthavhiyu exikarhi ka n'wini wa mathekisi na munhu loyi a lavaka ntirho wo chayela thekisi.

Mukamberiwa a nga ha katsa na leswi landzelaka:

- Ndhawu, siku na nkarhi endzeni ka swiangi.
- Swiendlo hinkwaswo swi fanele ku va endzeni ka swiangi.
- Mavito ya swimunhuhata lawa ya landzeriwaka hi hikombirhi.
- Swivutiso hi n'wini wa mathekisi na tinhlamulo hi munhu loyi a lavaka ntirho wo chayela thekisi.
- Ku pfala inthavhiyu. [30]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 30

XIYENGE XA C: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO XO KOMA**XIVUTISO XA 3****XIVUMBEXO XI FANELE XI KOMBISA LESWI LANDZELAKA:****3.1 Phositara**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala phositara a navetisa fesitivhali leyi nga ta va kona endhawini ya ka vona.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala leswi landzelaka:

- Ndhawu, nkarhi na siku.
- Swiyimbeleri swa siku.
- Ntsengo.
- Swiletelo.
- Swixavisiwa.
- Lomu mathikithi ya kumekaka kona.

[20]**3.2 Dayari**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala dayari ya masiku manharhu ya leswi a nga ta swi endla hi vhiki ra Paseka.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala dayari hi ndlela leyi landzelaka:

- Timhaka ta siku na siku leti kongomisiweke eka migingiriko leyi a nga ta yi endla hi minkarhi yo hambanahambana.
- Ku kombisa siku, nkarhi na lembe.
- Ndhawu/tindhawu laha migingiriko yi nga ta va yi humelela kona.

[20]**3.3 Swileriso**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala swileriso leswi faneleke ku landzeleriwa hi vadyondzi eka ntirho wa ku nyika masagwadi ya vadyondzi lava paseleke ehenhla exikolweni xa vona.

Mukamberiwa a nga katsa swin'wana swa leswi landzelaka:

- Tindhawu lomu swileriso leswi swi faneleke ku landzeleriwa kona.
- Lomu vadyondzi va faneleke ku tshama kona.
- Ndlela leyi vayeni va nga ta amukeriwa hi yona.
- Leswi vadyondzi va nga ta fambisa xiswona ku suka lomu va nga tshama kona ku ya amukela masagwadi.
- Leswi va faneleke ku swi endla endzhaku ka ku amukela masagwadi ya vona.
- Leswi faneke ku endliwa hi vadyondzi endzhaku ka ku pfala ntirho wa masagwadi.

[20]**NTSENGO WA XIYENGE XA C:****20****NTSENGO WA TIMARAKA:****100**